

АНАЛИЗА ИСТРАЖИВАЊА РОДНЕ ОСЕТЉИВОСТИ УЏБЕНИКА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

Апстракт У раду се анализирају истраживања родне осетљивости уџбеника за српски језик у дијахроној перспективи. Циљ анализе је да утврдимо да ли истраживања родне осетљивости уџбеника (чиџанке) уважавају специфичности уџбеника у чији састав улазе, поред дидактичко-методичке апаратуре, и књижевни текстови који имају образовну, васпитну и естетску вредност. Анализа прелиминарних истраживања показала је да се књижевни текстови у чиџанци прекомерно као носилац родне (не)осетљивости, због: 1) доминације мушкарца као аутора; 2) доминације мушких ликова; 3) стереотипног начина приказивања психосоцијалних особина мушких и женских ликова и 4) доминантне традиционалне представе система вредности и професионалних и породичних улога које ликови заузимају у књижевној стварности. Истраживањима родне осетљивости уџбеника (чиџанке) у дијахроној перспективи може се упутиати приговор да не узимају у обзир естетску вредност књижевних текстова. Стога сматрамо да је у будућим истраживањима потребно разграничити истраживање родне осетљивости дидактичко-методичке апаратуре уџбеника од саме књижевне текстове, јер естетска вредност представља доминантан критеријум изучавања (чиџања и интерпретације) књижевних текстова у наставном процесу.

Кључне речи: родна осетљивост, српски језик, уџбеник (чиџанка), књижевни текстови, естетска вредност.

Увод

Родна равноправност се заснива на „идеји о једнакости људских бића као припадница/припадника људске заједнице“ (Јарић и Радовић, 2011: 151) и представља једну од основних вредности демократског друштва. С обзиром на то да образовање има пресудну улогу у формирању личности човека, родна равноправност у образовању и кроз образовање доприноси унапређивању опште стратегије о поштовању родне равноправности у друштву. Родни нормативи који се стављају пред ученике представљају „један од важнијих елемената у процесу развоја и изградње сопства и односа са другима“ (Ћериман и сар., 2016: 6) и све су израженији захтеви за новим или ревидираним

1 Е-маил: mirjanastakic073@gmail.com

садржајима учења у формалном образовању. У неопходне мере за развијање стратегије родне равноправности у образовању предложено је и развијање родно осетљивих планова и програма (Pincus, 2000), јер су испитивања родне равноправности у области образовања указала на присутност проблема неравноправности жена у образовању (Skelton & Francis, 2009) и важну улогу наставних програма у „перпетуирању образовне неједнакости жена и мушкараца“ (Baranović i sar., 2010: 350).

У Републици Србији 2009. године усвојен је *Закон о равнојравности њолова*, којим је предвиђена родна осетљивост образовања као подручје деловања путем предузимања посебних мера. Стратегије за родно одговарајућу наставу и учење захтевају од релевантних образовних власти „консензус и подршку за родно одговарајућу ревизију и израду наставних програма“ (Foran et al., 2010: 50). Правно утемељење за такве захтеве у Републици Србији даје *Закон о уџбеницима* (2015), који прописује да садржаји и облик уџбеника, приручника, наставног материјала, електронских додатака уз уџбеник и додатних наставних средстава „садржајем или обликом не смеју да дискриминишу или доводе у неравноправни положај групе и појединце или да подстичу на такво понашање, у складу са законом којим се уређује забрана дискриминације“ (*Zakon o udžbenicima*, 2015: 6–7). Осим ревизије наставних програма, истиче се и потреба за ревизијом садржаја уџбеника и другог наставног материјала, којој би претходило испитивање њиховог садржаја с аспекта анализе родних разлика (Foran et al., 2010).

С аспекта родне равноправности приступа се родној анализи прописаних наставних садржаја у наставним програмима и анализи уџбеника за наставне предмете који се изучавају у оквиру обавезног институционалног образовања. Испитивања вршена у свету у последњој трећини XX века (Bailey, 1988; Browne & France, 1986; Lobban, 1975; Northam, 1982; Spender & Sarah, 1980) и првој деценији XXI века (Boaler & Sengupta-Irving, 2006; Jackson & Gee, 2005; Mango et al., 2003) показују доминацију стереотипних родних приказа. И истраживања у нашем окружењу, у бившим републикама СФРЈ, указују на присутност родних стереотипа у образовним системима у Републици Хрватској (Jugović, 2010; Marušić, 2006, *Rodna analiza...*, 2010; *Rodni aspekt...*, 2012; *Rodni aspekti...*, 2013), Црној Гори (Kovačević i sar., 2004) и Федерацији Босне и Херцеговине (*Nastavni planovi i programi, udžbenici i rodni stereotipi*, 2016; Paseka, 2004).

У Републици Србији испитивања уџбеника с аспекта родне анализе релативно су новијег датума и показују патријархални образац мушко-женских односа (Jarić, 1994; Marinković i Pešikan, 1999), али и изванредан напредак у новијим уџбеницима у односу на старе у превазилажењу родних стереотипа (Pešikan i Marinković, 2006). У оквиру пројекта *Анализа родних садржаја у образовном материјалу у основном и средњем образовању у Србији*² приступило се квантитативној и квалитативној анализи наставног материјала за основне и средње школе с аспекта родне анализе, што је

2 Пројекат *Анализа родних садржаја у образовном материјалу у основном и средњем образовању у Србији* финансиран је од Делегације Европске уније у Србији и Програма Уједињених нација за развој, уз подршку Управе за родну равноправност Министарства рада и социјалне политике РС (Ђорић i sar., 2010).

за резултат имало указивање на бројна огрешења о родну равноправност у уџбеницима (Ђорић и сар., 2010; Стјепановић Захаријевић и сар., 2010). И испитивање родне осетљивости језика у уџбеницима за основну школу (математика за 2. разред: читанке за 5. и 6. разред и физика за 6. разред) Иване Вранић показује да се не користи родно осетљив језик и да су друштвене улоге мушких и женских фигура стереотипно представљене (Vranić, 2016). Наведени резултати показују да се уџбеници као културни продукти и важни инструменти културне репродукције заједнице (Plut, 2003) имплицитно не залажу за равноправност полова.

Наставни предмет Српски језик – због специфичности програмске области наставног садржаја (граматика, књижевност и култура изражавања), заступљености предмета на свим нивоима образовања; бројности часова на којима се изучава; разноврсности и богатства прописаног наставног садржаја који омогућава успостављање корелације како са другим предметима тако и односа са непосредном друштвеном стварношћу, личним проживљеним искуством ученика, њиховом маштом и емоцијама – има посебан статус када је реч о испитивању родне осетљивости. Све програмске области наставног предмета се међусобно прожимају обједињене истим примарним циљем да ученици овладају основним законитостима српског књижевног језика на коме ће се правилно усмено и писмено изражавати и да се оспособе да тумаче књижевна и друга уметничка дела из српске и светске баштине (*Pravilnik o Nastavnom planu za prvi, drugi, treći i četvrti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja i nastavnom programu za treći razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, 2010). Уџбеници (читанка и граматика) као основна дидактичка средства у настави српског језика доприносе реализацији наведеног циља. С обзиром на то садржај читанке чине књижевни текстови и њихови одломци прописани наставним програмом и дидактичко-методичка апаратура која прати њихово тумачење и анализу са циљем подстицања активне комуникације ученика са књижевним текстом, сматрамо да родна осетљивост читанке има велики васпитни значај и деловање на ученике, али да ваља разграничити дидактичко-методичку апаратуру уџбеника и књижевни текст. Због тога је предмет нашег истраживања теоријска анализа истраживања родне осетљивости уџбеника (читанке) за српски језик у дијахроној перспективи како бисмо установили да ли испитивања родне осетљивости поштују специфичност уџбеника (читанке) у чији састав улазе књижевни текстови који, поред образовне и васпитне, имају естетску вредност која је доминантни критеријум њиховог изучавања у настави.

Испитивања родне осетљивости уџбеника (читанке) у дијахроној перспективи

Испитивања родне осетљивости уџбеника за српски језик датирају с краја XX века и започињу анализама читанки за основну школу с аспекта изучавања родних стереотипа. Једно од првих је истраживање Исидоре Јарић чији резултати показују да су мушки ликови у читанкама заступљенији од женских (и на сликама и у текстовима), да су главни ликови чешће мушки, те да уџбеници подржавају патријархални

образац мушко-женских односа, уместо да га мењају (Јарић, 1994). И истраживање *Читанке за осми разред основне школе* Завода за уџбенике из 2003. године које је спровела Јелена Опсеница показује да уџбеник не подржава васпитни циљ хуманистичког васпитања и равноправности међу половима. Ауторка истиче недовољну или никакву усмереност методичких упутства за обраду књижевних текстова на проблематизовање патријархалног модела мушко-женских односа, заступљеност патријархалног модела односа међу половима, мали број женских ликова и њихову обележеност традиционалном улогом жене као мајке или супруге. „Када се јаве, оне су нечије супруге или мајке, несамосталне, без могућности доношења одлука и, најбоље речено, невеселе судбине“ (Орсеница, 2003: 176). Истраживање из 2008. године које је за предмет испитивања имало анализу читанки Завода за уџбенике за основну школу указује на разлику између јавног и скривеног курикула и да се аутори/ке декларативно залажу за равноправност полова, а имплицитно и даље патријархално приказују улоге жене и мушкарца. Аутори истраживања Стефановић и Гламочак анализирају уџбенике и с аспекта дистрибуције текстова по полу и истичу: „Ако изузmemo текстове из народне књижевности и посматрамо само уметничку књижевност, процентуални однос заступљености аутора/ки је 10% жена према 90% мушкараца“ (Stefanović i Glamocak, 2008: 63). И родно осетљива анализа читанки за осми разред коју су спровеле Башарагин и Савић показује да мушкарци доминирају и као аутори књижевних текстова и као ликови приказани у њима, доминирају на илустрацијама уз текст, они су главни носиоци радње, сукоба и иницијатори њиховог разрешења, док је деловање жена усмерено на нему подршку добробити мушком делу заједнице, те ауторке закључују „да је избор текстова ‘мушки’ и да ни сам наставни програм ни читанке не укључују књижевно-уметничке доприносе жена“ (Bašaragin i Savić, 2016: 82). И истраживање родне равноправности читанки Завода за уџбенике за старије разреде основне школе Таре Ђелић показује да се јавља само 5% жена аутора (70% су мушкарци и 25% припада текстовима без идентификације аутора). Женски ликови се јављају у 20% анализираних текстова, али у само 8,5%, оне су активни учесници у приказаној радњи (Đelić, 2016).

И родне анализе о заступљености и начину приказивања полова у читанкама за матерњи језик у нашем окружењу, рецимо у Републици Хрватској, показују доминацију мушкараца: 1) као аутора текстова који су део прописаних програмских садржаја, 2) као главних ликова у прописаним књижевним текстовима, 3) као пола ликова у методичким прилозима (Baranović, 2000; Baranović i sar., 2008; 2010). Начин њиховог приказивања показује карактеристике традиционалне подељености послова на мушке и женске, придавање половима стереотипних особина, постојање стереотипа „који су искључиво везани уз женске ликове, као што су: знатижељна, нежна, религиозна, одана и пажљива“ и особине које се могу сматрати мушким стереотипима, попут: храбар, поносан, разуман“ (Baranović i sar., 2008: 21–22). Истраживање средњошколских читанки које је спровела Јанушић показује да се родно осетљиви садржаји и приступи, као и женско ауторство, уводе недоследно, „неуједначено и површно“ (Janušić, 2008: 79). И истраживања у Црној Гори указују на постојање стереотипа у

приказивању особина за које се верује да су типичне за полове,³ при чему се као интересантна издваја улога девојчица: помажу у кућним пословима, иду са мамом у куповину, нежне су, умиљате и добре (Kovačević i sar., 2004). И родне анализе читанки матерњег језика вршене у свету указују на постојање стереотипа. Рецимо, анализа спроведена на 100 читанки у Новом Зеланду показује да су жене приказане у традиционалној улози мајке и домаћице, а очеви као хранитељи породице (Jackson & Gee, 2005).

У претходно описаним истраживањима родне равноправности предмет анализе био је и књижевни текст. Испитивање родне осетљивости књижевних текстова пратило је испитивање: 1) бројчане заступљености мушкараца и жена као аутора текстова, 2) бројчане заступљености мушких и женских ликова у текстовима и 3) истраживање начина представљања (карактеризације) ликова. Описани резултати истраживања показују: 1) доминацију мушкараца као аутора књижевних текстова, 2) доминацију мушких ликова у књижевним текстовима, 3) стереотипан начин приказивања психосоцијалних особина мушких и женских ликова, 4) традиционалну представу система вредности и професионалних и породичних улога које мушки и женски ликови заузимају у дочараној предметности. Из наведеног произилази да се текст јавља као означитељ родне (не)осетљивости, јер родна анализа садржаја уџбеника, у делу анализе садржаја и ауторства прописаних књижевних текстова, заправо представља родну анализу прописаних програмских садржаја из наставе књижевности. У читанци су заступљени књижевни текстови који су прописани наставним програмом, што је за ауторе уџбенике обавезујуће и намеће питање родне равноправности као критеријума при избору књижевних текстова који улазе у састав читанке.

Истраживања која као знак родне неосетљивости уџбеника наводе доминацију мушкараца као аутора књижевних текстова у односу на жене ауторе не узимају у обзир да квантитативно испитивање родне заступљености аутора доноси фреквенцију броја, а не квалитета. Равноправност не значи изједначавање или приближавање бројчане фреквенције полова, већ уживање права једнаких могућности у свим областима друштвеног живота (*Zakon o ravnopravnosti polova*, 2009). У наставне програме и читанке улазе само репрезентативни текстови, „који чине темеље свјетске културе, дјела антологијске вредности која су примерена доживљајно-сазнајним могућностима ученика“ (Rosandić, 2005: 50). Поред естетског, уважава се и педагошки критеријум, узима се у обзир васпитно деловање књижевног дела, али естетско и васпитно у настави књижевности нису две изоловане категорије, оне произилазе једна из друге. Николић истиче да се „при обради књижевног дела не може успешно утицати на

3 Поставља се питање на основу чега једна особина која се приписује полу као карактеристична постаје стереотип. Рецимо, да ли је стереотип да су мушкарци као пол склонији агесији него жене. Резултати неких истраживања указују на изражену склоност мушког пола у односу на женски облицима агресивног понашања (Espelage et. al., 2003). И испитивања понашања на раном узрасту, рецимо, дисциплине у школи, показују да се код дечака, за разлику од девојчица, кршење дисциплине често манифестује кроз облике директне „вербалне и/или физичке агесије“ (Pekić i sar., 2016: 256).

хуманистичко, морално, радно и патриотско васпитање, док се претходно не остваре циљеви са естетског подручја“ (Nikolić, 2012: 19). Дакле, да би се код деце развила љубав према књижевности, стварање читалачких навика, богаћење маште и литерарног сензибилитета, императив је у наставне програме и читанке уврстити само највредније књижевне текстове.

Постоји још један приговор који се може упутити бројчаном испитивању заступљености писаца на основу пола. Многи историјски периоди били су неповољни по жену, у њима је њена друштвена улога маргинализована, што је резултирало мањим бројем жена писаца у односу на мушкарце. У читанкама за средње школе поштује се линијски или сукцесивни распоред, којим се књижевни текстови групишу унутар књижевноисторијских раздобља или књижевних епоха. Рецимо, испитивање родне осетљивости текстова из периода реализма у српској књижевности (књижевна дела из епохе реализма се изучавају у II години средње школе) показало би апсолутну доминацију мушкараца писаца у тој епохи. Ситуација је још драстичнија када је реч о античком беседништву, нема ниједне сачуване беседе чији би аутор била жена у старој Грчкој. Недостатак жена реторичара последица је мишљења „да беседништво није за жене, јер нежан женски глас није подобан да би се говор учинио добрим“ (Milinković, 2008: 74). Из наведеног произилази да укључивање књижевног текста у читанку (наставни програм) у дијахроној перспективи не може да буде засновано на критеријуму поштовања подједнаке заступљености аутора оба пола, управо због родне дискриминације у историјским периодима у којима је друштвени положај жене био маргинализован, а оне нису биле у позицији да испоље креативне потенцијале. Социолошке анализе културе (Burdije, 2003) потврђују да веза између патријархалноцентричне културе и канонизације мушких писаца није случајна и да она наглашава доминацију мушког рода и пасивну слику жене. И Живанчевић Секеруш истиче одсуство жена као аутора у историји српске књижевности и да српском културом доминира „мушки модел“ (Živančević Sekeruš, 2003: 452), односно да је присуство „женског одсуства“ у књижевним историјама и уџбеницима књижевности за основну и средњу школу универзална појава (Živančević Sekeruš, 2009: 53). Наведено не значи немогућност укључивања жена аутора у наставне програме и њихових текстова у читанке. Напротив, могуће су и пожељне ревизије у контексту књижевне историје, рецимо, испитати податке о случајевима (не)намерно заборављених ауторки. Реба указује на то да је у српској књижевности после Другог светског рата „извршена ревизија целокупне књижевности“ чије су последице „биле далекосежне: највећи број женских дела предат је заборава, те је слика југословенске културе добила изразито маскулинистичко обележје“ (Reba, 2012: 75). И Томић истиче потребу рехабилитовања неких жена писаца (Томић, 2012). Ревидирање књижевница кроз историју књижевности са становишта традиционалне културе захтева „критику менталитета“ (Slapšak, 2000) и суочава не само са мизогинијом као укидањем жена, већ и са бројним њеним облицима у којима је присутна амбивалентност (и привлачење и одбијање), што је видљиво на нивоу традиционалне културе (Radulović, 2000). Но, упркос ставовима да су ревизије неопходне (Đelić, 2016), нема ревидирања без

естетског вредновања.⁴ Нешто је другачија ситуација са савременом књижевношћу, у којој се бројчана заступљеност жена аутора у програмом прописаним књижевним текстовима може побољшати. У читанкама за основну школу доминирају текстови из савремене књижевности, а Стефановић и Гламочак упозоравају на поражавајуће малу заступљеност савремених ауторки у њима (Stefanović i Glamočak, 2008: 64). Родна осетљивост се може побољшати укључивањем у наставне садржаје већег броја савремених књижевница, уз нужан услов да њихово стваралаштво добије високу естетску оцену којом се одликују антологијски текстови.

Испитивањима родне осетљивости с аспекта карактеризације књижевних ликова и присуства родних стереотипа у књижевним текстовима заступљеним у читанкама може се упутити приговор да не узимају у обзир чињеницу да књижевни текст посматран из историјске перспективе представља слику система вредности и друштвених односа који су били доминантни у време његовог настанка. Постојеће родне анализе потврђују социолошку критику „да кроз различите ступеве културних и религијских вредности цивилизације настоје да доделе мање-више круто специфичне улоге и задатке мушкарцима и женама“ (Mršević, 2011: 98). Аутентична вредност књижевног текста је његова слојевитост и значењска поливалентност која омогућава бројна ишчитавања и различита тумачења. Уочена доминација мушких ликова у књижевним текстовима и стереотипно приказивање њихових психосоцијалних особина може да се током интерпретације актуелизује и проблематизује. Павић Зентер указује на важност адекватне реакције наставног кадра на присутност родног стереотипа у градиву. „Начин на који се говори и расправља о родном стереотипу утиче на његову интернализацију или одбацивање“ (Pavić Zenter, 2016: 40). Доминантну традиционалну представу система вредности и одређења професионалних и породичних улога могуће је посредством проблемске наставе актуелизовати и социолошким и психолошким приступом тумачити као места неодређености у књижевном тексту. Наведени поступак уводи ученика у самостално увиђање и проблемско сагледавање родне неравноправности. Подстицање разговора о (не)равноправности ликова и критичко преиспитивање родних стереотипа омогућава да се при интерпретацији остваре највиши донети родно осетљиве наставе и ученици сензибилишу да реагују на сваки вид дискриминације у друштву. Проблематизација родних разлика током интерпретације анализа родних разлика неће решити проблем родне неравноправности, али ће, по Мршевић, допринети да се ствари посматрају другачије (Mršević, 2005).

4 Нпр. погрешна је анализа женског жртвовања у песми *Зигање Скагра* ако она не узима у обзир естетску вредност песме. Историчар књижевности Деретић ову песму ставља „у круг најбољих“, указујући да је она пошто „израста из древног мотива узиђивања људске жртве у темеље нове грађевине“ бивала осуђивана као сурова и варварска, а у њој се „износи потресна прича о страдању безазлених и наивних у свету где владају лаж и превара“ (Deretić, 2007: 374). Није занемарљива ни стилска вредност песме у којој се јавља антологијски пример за стилску фигуру – алегорију.

Можемо закључити да је у родним анализама уџбеника (читанке) неопходно разграничити два сегмента: 1) основни текст и 2) текст у ширем смислу. Основни текст представља наставним програмом прописан обавезујући књижевни текст који је предмет интерпретативног рада на часу књижевности. Он чини садржајну целину са јасно разграниченим почетком и крајем. Текст у ширем смислу представља упутства и методичку апаратуру која је резултат рада аутора уџбеника. Аутор уџбеника није одговоран за потенцијалну родну несензибилност књижевних текстова које је, као програмом обавезујуће, унео у уџбеник. Његова ауторска улога огледа се у уношењу малог броја изборних текстова и у састављању упутстава и методичке апаратуре.⁵ Тада је неопходно испоштовати следеће: 1) формулисати питања за дискусију, радне налоге и све видове обраћања у оба граматичка рода: мушком и женском (или у родно неутралном облику); 2) осмислити питања за интерпретацију књижевног текста тако да не подржавају родне стереотипе када је реч карактерној анализи ликова; 3) уколико значењски потенцијали књижевног текста омогућавају, питања за интерпретацију обогатити уочавањем, квалитативним сагледавањем и проблематизовањем родних односа књижевних ликова; 4) уколико се узимају примери из живота, књижевности, уметности или науке, водити рачуна о квалитативној заступљености аутора оба пола.

Закључак

Родна анализа помаже да се сагледа да ли начин на који су писани наставни програми, уџбеници и остали наставни материјали изазива родну неједнакост између ученика и ученица. Истичу се и захтеви за употребом родно сензибилног језика уз претпоставку „да се освајањем родно осетљиве употребе језика може утицати на свест оних који се тим језиком користе у правцу родне равноправности“ (Savić, 2009: 302). У раду спроведена анализа испитивања родне осетљивости уџбеника (читанке) за српски језик у дијахроној перспективи показује да су предмет њиховог испитивања и прописани књижевни текстови који улазе у састав уџбеника.

Утицај књижевног текста на васпитање и образовање ученика/ца је огроман. Они у додиру са књижевним текстом реагују мисаоно, емотивно, фантазијски и естетски. Неразматрање естетске вредности књижевног текста основни је приговор који се може упутити истраживањима родне осетљивости књижевних текстова. Један од основних задатака наставе књижевности, и то још од млађег школског узраста, јесте развијање код ученика осећања за аутентичне естетске вредности у књижевној уметности (*Pravilnik o nastavnom programu za četvrti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, 2006). Аутентична естетска вредност књижевног текста важан је критеријум који

5 Истраживања родне осетљивости читанки указују и на родну несензибилност илустрација на којима се знатно чешће приказују мушки ликови. Илустрација је у читанкама у функцији текста. Њени аутори најчешће приказују детаљ, сцену или лик који се као карактеристични или упечатљиви уочавају у самом тексту. Родна осетљивост цртежа је, у случају да он илуструје књижевни текст, условљена родном осетљивошћу самог материјала који је послужио као извор инспирације илустратору.

одређује његово место у наставном програму и читанци. Дакле, испитивање родне осетљивости уџбеника (читанке) не може да буде засновано на израчунавању фреквенције јављања на основу пола аутора књижевних текстова, без уважавања естетичности њиховог дела. Тек када с аспекта анализе једнаке естетске вредности имамо доминацију једног пола, можемо да говоримо о родној неосетљивости која је показатељ родне дискриминације. Имајући у виду у раду поменуте захтеве аутора истраживања за ревидирањем наставних програма с аспекта родне неосетљивости књижевних текстова, сматрамо да би то могло да има штетне последице по образовање будућих нараштаја уколико је реч о књижевним делима високе естетске вредности. Стога је неопходно да се у будућа истраживања родне осетљивости прописаних књижевних текстова укључе и стручњаци из области књижевности који се баве питањима књижевног тумачења и естетског вредновања.

Препорука је и да се у будућим анализама родне осетљивости читанке разграничи испитивање дидактичко-методичке апаратуре уџбеника од програмом прописаних књижевних текстова. Међутим, и истраживања родне осетљивости дидактичко-методичке апаратуре не треба свести на испитивање употребе родно сензибилног језика, илустрација или начина формулације питања тако да не подржавају родне стереотипе, већ је потребно истражити и да ли методичка апаратура (уважавајући значењски потенцијал књижевног текста) омогућава његову родно осетљиву интерпретацију. Реч је о интерпретацији у којој ученици не само препознају, већ и мисаоно и емотивно реагују на уочену родну неправду у дочараној предметности, што захтева да у будућа истраживања родне осетљивости дидактичко-методичке апаратуре уџбеника читанке буду укључени и стручњаци из области методике наставе српског језика.

Литература

- Bailey, A. (1988). Sex-stereotyping in Primary School Mathematics Schemes. *Research in Education*, Vol. 39. No. 1, 39–46.
- Baranović, B. (2000). *Slika žene u udžbenicima književnosti*. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Baranović, B., Doolan, K. i Jugović, I. (2010). Jesu li čitanke književnosti za osnovnoškolsko obrazovanje u Hrvatskoj rodno osjetljive? *Sociologija i prostor*, Vol. 48, No. 2, 349–374.
- Baranović, B., Jugović, I. i Doolan, K. (2008). *Kojeg su roda čitanke iz književnosti?* Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Bašaragin M. i Savić, S. (2016). Rodna osjetljivost čitanke za osmi razred osnovne škole za srpski jezik, srpski kao nematernalni i mađarski jezik. *Zbornik odseka za pedagogiju*, br. 25, 75–97. Preuzeto 20. jula 2017. sa adrese <http://zop.ff.uns.ac.rs/index.php>
- Boaler, J. & Sengupta-Irving, T. (2006). Nature, Neglect and Nuance: Changing Accounts of Sex, Gender and Mathematics. In C. Skelton, B. Francis & L. Smulyan (Eds.), *The Sage Handbook of Gender and Education* (pp. 207–220). London: Sage Publications.
- Browne, N. & France, P. (1986). *Untying the Apron Strings*. Milton Keynes: Open University Press.
- Burdije, P. (2003). *Pravila umetnosti. Geneza i struktura polja književnosti*. Novi Sad: Svetovi.

- Ćeriman, J., Milutinović Bojanić, S. i Pudar Draško, G. (2016). Saradnja porodice i škole na urođnjavanju obrazovanja u Srbiji. U J. Ćeriman i S. Milutinović Bojanić (ur.), *Rodno vaspitanje i obrazovanje: (Ne)mogući dijalog* (str. 6–21). Beograd: Centar za etiku, pravo i primenjenu filozofiju i Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu.
- Deretić, J. (2007). *Istorija srpske književnosti*. Beograd: Sezam Book.
- Đelić, T. (2016). Analysis of Gender Equality in Upper-elementary Readers in the Republic of Serbia. U A. Pešikan (ur.), *Nastava i učenje – Udžbenik u funkciji nastave i učenja* (str. 145–162). Užice: Učiteljski fakultet u Užicu Univerziteta u Kragujevcu.
- Đorić, G., Žunić, N. i Obradović-Tošić, T. (2010). *Obrazovanje za rodnu ravnopravnost – Analiza nastavnog materijala za Građansko vaspitanje*. Beograd: UNDP.
- Espelage, D. L., Holt, M. K. & Henkel, R. (2003). Examination of Peer-group Contextual Effects on Aggression During Early Adolescence. *Child Development*, Vol. 74, No. 1, 205–220. Retrieved December 28, 2016 from the Word Wide Web <http://dx.doi.org/10.1111/1467-8624.00531>
- Foran, S., Virdee, G., Rames, V. & Hodgkin, M. (2010). *Rodna ravnopravnost u obrazovanju i kroz obrazovanje* (2010). Geneva/Switzerland: INEE (Inter-Agency Network for Education in Emergencies). Retrieved December 15, 2016 from the Word Wide Web [http://toolkit.ineesite.org/toolkit/INEEcms/uploads/1009/INEE_Pocket_Guide_to_Gender_SRB_LoRes\[1\].pdf](http://toolkit.ineesite.org/toolkit/INEEcms/uploads/1009/INEE_Pocket_Guide_to_Gender_SRB_LoRes[1].pdf)
- Jackson, S. & Gee, S. (2005). „Look Janet“, „No, You Look John“: Constructions of Gender in Early School Reader Illustrations Across 50 Years. *Gender and Education*, Vol. 17, No. 2, 115–128.
- Janušić, J. (2008). Analiza srednjoškolskih udžbenika za hrvatski jezik i književnost: Primjer rodnog čitanja. *Metodički ogledi*, Vol. 15, No. 1, 61–80.
- Jarić, I. (1994). Začarani krug predstava o muškom i ženskom. U R. Rosandić i V. Pešić (ur.), *Ratništvo, patriotizam, patrijarhalnost* (str. 105–116). Beograd: Centar za Antiratnu akciju i Grupa MOST.
- Jarić, V. i Radović, N. (2011). *Rečnik rodne ravnopravnosti*. Beograd: Uprava za rodnu ravnopravnost / Ministarstvo rada i socijalne politike. Preuzeto 1. oktobra 2017. sa adrese http://www.zenskestudije.org.rs/knjige/recnik_rodne_ravnopravnosti_2011.pdf
- Jugović, I. (2010). Uloga motivacije i rodnih stereotipa u objašnjenju namjere odabira studija u stereotipno muškom području. *Sociologija i prostor*, Vol. 48, No. 1, 77–98.
- Kovačević, A., Kosić, S. i Jurlina, T. (2004). *Rodni stereotipi u udžbenicima za osnovnu školu (I, IV i VIII razred) u Crnoj Gori*. Kotor: ANIMA.
- Lobban, G. (1975). Sex-roles in Reading Schemes. *Educational Review*, Vol. 27, No. 3, 202–210.
- Mango, C., Silova, I., Wright, S. & Demeny, E. (2003). *Open Minds: Opportunities for Gender Equity in Education, A Report on Central and South Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Budapest: Open Society Institute.
- Marinković, S. i Pešikan, A. (1999). Tipičan muški i ženski lik u udžbenicima Prirode i društva. *Psihologija*, god. 32, br. 3–4, 225–240.
- Marušić, I. (2006). Motivacija i školski predmeti: spolne razlike među učenicima u kontekstu teorije vrednosti i očekivanja. U B. Baranović (ur.), *Nacionalni kurikulum za obavezno obrazovanje u Hrvatskoj – različite perspektive* (214–252). Zagreb: Institut za društvena istraživanja i Centar za istraživanje i razvoj obrazovanja.
- Milinković, M. (2008). *Retorika sa izabranim besedama*. Čačak: Legenda.

- Mršević, Z. (2005). Rodna analiza kao sredstvo u borbi protiv mizoginije. U M. Blagojević (ur.), *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse*, II tom (str. 86–96). Beograd: Asocijacija za žensku inicijativu.
- Mršević, Z. (2011). *Ka demokratskom društvu – rodna ravnopravnost*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Nastavni planovi i programi, udžbenici i rodni stereotipi* (2016). Sarajevo: Forum žena Socijaldemokratske partije BiH. Preuzeto 10. februara 2017. sa adrese <http://www.fli.ba/wp-content/uploads/2016/03/Nastavni-planovi-i-programi.pdf>
- Nikolić, M. (2012). *Metodika nastave srpskog jezika i književnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Northam, J. (1982). Girls and Boys in Primary Maths Books. *Education*, Vol. 10, No. 1, 11–14.
- Opsenica, J. (2003). Komparacija vaspitnih ciljeva čitanke za osmi razred i vaspitnih ciljeva plana i programa osnovnoškolskog vaspitanja i obrazovanja. *Godišnjak za psihologiju*, god. 2, br. 2, 165–180. Preuzeto 20. februara 2017. sa adrese <http://www.psihologijanis.rs/Godisnjak2003.pdf>
- Paseka, A. (2004). Udžbenici u Bosni i Hercegovini: kritička analiza. U A. Paseka, J. Schich i L. Hećimović (ur.), *Gender perspektiva u nastavi: mogućnosti i poticaji* (str. 81–99). Sarajevo: Fondacija Heinrich Böll, Regionalni ured Sarajevo i Kulturkontakt Austria.
- Pavić Zenter, V. (2016). Rodno inkluzivni programi u obrazovnim sistemima evropskih država: Principi i praksa rodne inkluzije u osnovnom obrazovanju u Evropi. U J. Čeriman i S. Milutinović Bojanić (ur.), *Rodno vaspitanje i obrazovanje: (Ne)mogući dijalog* (str. 22–65). Beograd: Centar za etiku, pravo i primenjenu filozofiju (CELAP) i Institut za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu.
- Pekić, J., Kodžopeljić, J. i Milovanović, I. (2016). Polne i uzrasne razlike u ispoljavanju nedisciplinovanog ponašanja tokom nastave. *Nastava i vaspitanje*, god. 65, br. 2, 247–262.
- Pešikan, A. i Marinković, S. (2006). Komparativna analiza tipičnog ženskog i muškog lika na ilustracijama u udžbenicima za prvi razred osnovne škole. *Psihologija*, vol. 39, br. 4, 383–406.
- Pincus, F. L. (2000). Discrimination Comes in Many Forms: Individual, Institutional and Structural. In M. Adams, W. J. Blumenfeld, R. Castaneda, H. W. Hackman, M. L. Peters & X. Zuniga (Eds.), *Readings for Diversity and Social Justice* (pp. 31–35). New York: Routledge.
- Plut, D. (2003). *Udžbenik kao kulturno-potporni sistem*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Pravilnik o Nastavnom planu za prvi, drugi, treći i četvrti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja i nastavnom programu za treći razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja* (2010). Službeni glasnik RS, Prosvetni glasnik, br. 2/2010.
- Pravilnik o Nastavnom programu za četvrti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja* (2006). Službeni glasnik RS, Prosvetni glasnik, br. 10/2006.
- Radulović, L. (2000). Nečista i neformalno moćna: sakralni aspekti ambivalentnog odnosa prema ženi u tradicijskoj kulturi Srba. U D. Antonijević (ur.), *Mapiranje mizoginije u Srbiji: diskursi i prakse* (str. 161–191). Beograd: Asocijacija za žensku inicijativu.
- Reba, J. (2012). Mila Dimić i Darinka Ćosić – (ne)zaboravljene spisateljice za decu. *Detinjstvo*, god. 38, br. 2, 75–81.
- Rodna analiza osnovnoškolskih udžbenika iz povijesti* (2010). Preuzeto 24. decembra 2016. sa adrese <http://www.prs.hr/attachments/article/96/Izvjescje%20o%20radu%20za%202010.pdf>
- Rodni aspekt u udžbenicima vjeronauka za osnovne i srednje škole* (2012). Preuzeto 24. decembra 2016. sa adrese <http://www.prs.hr/index.php/izvjescja/2012>

- Rodni aspekti u nastavi prirode i društva, prirode i biologije za osnovne škole* (2013). Preuzeto 28. decembra 2016. sa adrese <http://www.prs.hr/index.php/izvjesca/izvjesce-o-radu-za-2013>
- Rosandić, D. (2005). *Metodika književnog odgoja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Savić, S. (2009). Uputstva za standardizaciju rodno osjetljivog jezika. U T. Bačanović (ur.), *Zbornik radova sa međunarodnog slavističkog naučnog skupa Njegoševi dani 1*, 27–29. jun, 2008, Cetinje (str. 301–320). Nikšić: Filozofski fakultet. Preuzeto 29. avgusta 2017. sa adrese http://www.zenskestudije.org.rs/01_o_nama/svenka_savic/textovi/njegosevi_dani_1.pdf
- Skelton, C. & Francis, B. (2009). *Feminism and the Schooling Scandal*. New York: Routledge.
- Slapšak, S. (2000). Žensko telo u jugoslovenskom filmu: Status žene, paradigma feminizma. U B. Arsić (ur.), *Žene, slike, izmišljaji* (str. 121–137). Beograd: Centar za ženske studije.
- Spender, D. & Sarah, E. (1980). *Learning to Lose: Sexism and Education*. London: The Women's Press.
- Stefanović J. i Glamočak, S. (2008). Imaju li čitanke rod? Rod u čitankama u osnovnoj školi. *Psihologija*, god. 6, br. 6, 61–68.
- Stjepanović Zaharijevski, D., Gavrilović, D. i Petrušić N. (2010). *Obrazovanje za rodnu ravnopravnost: Analiza nastavnog materijala za osnovnu i srednju školu* Niš: UNDP: Program Ujedinjenih nacija za razvoj.
- Tomić, S. (2012). Priče srpskih klasika Laze K. Lazarevića i Ive Andrića: dva primera patrijarhalno-stereotipnog konstruisanja likova devojčica. *Detinjstvo*, god. 38, br. 2, 40–48.
- Vranić, I. (2016). Analiza rodne osjetljivosti u udžbeničkoj literaturi za osnovnu školu u Srbiji. *Norma*, god. 21, br. 2, 375–389.
- Zakon o ravnopravnosti polova* (2009). Službeni glasnik Republike Srbije, br. 104/2009.
- Zakon o udžbenicima* (2015). Službeni glasnik Republike Srbije, br. 68/2015.
- Živančević Sekeruš, I. (2003). Rodne perspektive istorije književnosti. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, god. 51, br. 3, 451–456.
- Živančević Sekeruš, I. (2009). *Kako o(pisati) različitost? Slika drugog u srpskoj književnosti*. Novi Sad: Filozofski fakultet Univerziteta u Novom Sadu.

Примљено: 15. 12. 2017.

Коригована верзија рада примљена: 17. 01. 2018.

Прихваћено за штампу: 21. 01. 2018.

AN ANALYSIS OF STUDIES ON GENDER SENSITIVITY IN SERBIAN LANGUAGE TEXTBOOKS

Abstract *This paper presents an analysis of studies of gender sensitivity in Serbian language textbooks in a diachronic perspective. The analysis aimed to establish whether these studies had taken into account the textbooks' specific character, namely, the fact that in addition to a didactic-methodological apparatus, language textbooks also incorporate literary texts with educational, edifying and aesthetic value. The analysis has shown that literary texts in Serbian language textbooks can be assessed as gender-(in)sensitive due to (1) the predominance of male authors (2) the predominance of male characters (3) the stereotypical manner in which male and female characters' psycho-social traits are presented, and (4) the predominant traditional depiction of the value system and the professional and family roles performed by characters within a work of fiction. A criticism that can be levelled at these studies of gender sensitivity of Serbian language textbooks in a diachronic perspective is that they do not take into account the aesthetic value of literary texts. We therefore believe that future studies should make a distinction between the gender sensitivity of language textbooks' didactic-methodological apparatus and the literary texts themselves, as aesthetic value is the main criterion for the study (reading and interpretation) of literary works in the teaching process.*

Keywords: *gender sensitivity, Serbian language textbooks, literary text, aesthetic value.*

АНАЛИЗ ИССЛЕДОВАНИЯ ГЕНДЕРНОЙ ЧУВСТВИТЕЛЬНОСТИ В УЧЕБНИКАХ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

Резюме *В данной статье анализируются результаты исследований гендерной чувствительности в учебниках сербского языка в диахронической перспективе. Цель анализа состоит в том, чтобы определить, соответствуют ли исследования гендерной чувствительности учебников-хрестоматий специфике учебников, в состав которых входят дидактико-методическая аппаратура и литературные тексты, имеющие воспитательную, образовательную и эстетическую ценность. Анализ предыдущих исследований показывает, что литературный текст в учебниках признается носителем гендерной (не) чувствительности из-за: 1) преобладания мужчин как авторов; 2) преобладания мужских персонажей; 3) стереотипного способа отображения психосоциальных характеристик мужских и женских персонажей и 4) доминирующего традиционного представления о системе ценностей и профессиональных и семейных ролях, которые персонажи выполняют в литературной реальности. С исследованиями гендерной чувствительности учебников-хрестоматий в диахронической перспективе можно несогласиться, так как они не учитывают эстетическую ценность литературных текстов. Поэтому в будущих исследованиях необходимо разграничить изучение гендерной чувствительности учебно-методической аппаратуры учебника от самого литературного текста, поскольку эстетическая ценность является доминирующим критерием изучения (чтения и интерпретации) литературных текстов в учебном процессе.*

Ключевые слова: *гендерная чувствительность, сербский язык, учебник- хрестоматия, литературный текст, эстетическая ценность.*